

папунятик пестливого забарвлення, однак за певної ситуації у відповідному контексті їх пестливість нейтралізується і формується негативний експресивно-оцінний ефект, який підсилюється ще й градацією: Я вже чую, ось-ось графиня мене витурить! З своїми *папусиком*, *папунчиком*, *папунятиком* вони мене виплюнуть, як виноградну кісточку. Ніхто й не запримітить! (“Євпраксія”, с. 45).

Таким чином, у історичних романах Павла Загребельного “Диво”, “Смерть у Києві”, “Євпраксія” різнотипні словотвірні одиниці, поряд із іншими мовними засобами, виступають важливим чинником реалізації змістових і формально-структурних категорій тексту. Дериваційні одиниці й категорії відіграють важливу роль у формуванні прагматичної сфери тексту, пов’язаної з вираженням відношення до того, що мовець повідомляє, з аксіологічною характеристикою висловлювання, із творенням суб’єктивної модальності тексту.

1. Земская Е. А. Словообразование и текст// Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – 17-30.
2. Грещук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту: Дис. ...к-та філол. наук: 10.02.01 – Івано-Франківськ, 1996. – 142.

Анжеліка ПОПОВИЧ (Кам'янець-Подільський)

СЛОВОТВОРЕННЯ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Одним із важливих засобів естетичного освоєння світу є індивідуальне словотворення письменників. “Воно зумовлюється не потребами мови як знакової системи, а потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, створенням індивідуально-авторської картини світу”, – зазначає Н.Сологуб [1: 76].

Словотворення Євгена Гуцала (трилогія “Позичений чоловік”, “Приватне життя феномена”, “Парад планет”) – яскраве явище в мові української сатирично-гумористичної прози. Характерним для індивідуального стилю Є.Гуцала є такий спосіб творення слів, як словоскладання.

А.Коваль зауважує: “У зв’язку з тим, що основні словотворчі моделі складних слів української мови були відомі

ще в староруській мові, а продуктивність їх увесь час збільшувалась, використання складних слів зі стилістичними настановами – явище в українській мові традиційне” [2:139]. Словоскладання, або юкстапозиція, – це поєднання кількох слів або слівформ в одному складеному слові [3:272]. Г. Богуцька, Є. Регушевський, М. Разумейко називають цей спосіб словотворення “способом творення неологізмів шляхом дефісного поєднання уже відомих слів, що дає йому можливість дати двобічну характеристику в одному слові” [4:28].

Словоскладання сягає своїм корінням у народно-пісенну творчість і набуває в сучасній українській мові додаткової естетичної функції – стилізації під фольклор [5:310]. Зважаючи на це, використано словоскладання Є. Гуцалом, адже, на думку П. Майдачска, “письменник залучає до трилогії розмаїті види фольклору українського народу. У стилістичному ладові твору чітко простежується еволюція від семантичного “однострою” до світосприйняття в народному дусі. Проявляється це у всезростаючій ролі фольклорних форм типізації, які перебирають на себе дедалі відчутнішу раціоналістичну частку сюжетотворних елементів у загальній структурі романів” [6:114–115]. Численні приклади власного словотворення за народними принципами і зміна семантичного наповнення функціонування цих засобів свідчать про “віртуозне оперування” словом у межах авторського стилю.

Г. Вокальчук стверджує, що визначальною структурною ознакою складених найменувань, наявних у мовистилі В. Чумака, є “поєднання у межах однієї номінативної одиниці двох загалом різних за значенням слів” [7:59]. Мовознавець чітко поділяє складні найменування на: слова-повтори, синонімічні зближення, парні зближення сумарної семантики і слова типу “означуванс-означення” (прикладка).

І. Білодід вважає, що “словоскладання розвивається в мові не стільки як словотворчий, оскільки поєднання двох синонімів є фактично першим ступенем їх ампліфікації як стилістичної фігури” [5:310]. Ми не схиляємося до думки І. Білодіда стосовно того, що у багатьох словоскладаннях синонімічність компонентів складного слова варто розуміти дуже широко (функціональне зближення, підпорядкування одному поняттю, родо-видові відношення, епітет-прикладка), і вважаємо доцільним розмежувати ці види словоскладання.

У досліджуваних нами романах Є. Гуцала виділяємо такі види складних найменувань, як подвоєння слів, контрастні

поєднання лексем, словоскладання компонентів з різним граматичним родом, синонімічні зближення, прикладкові сполуки.

При подвоєнні іменників, прикметників, дієприкметників, дієслів, зазвичай, друге слово виступає в дещо зміненій морфологічній формі, а саме:

1) з суфіксом *-ісіньк-*: *живий-живісінький, дурний-дурнісінький, голій-голісінький, сам-самісінький*;

2) з префіксом *пре-*: *славний-преславний*;

3) з префіксом *пере-*: *витий-перевитий, третій-перетертій, знаний-перезнаний, цюкання-перецюкання, думено-передумано*.

Цей вид словоскладання посилює емоційне і експресивне забарвлення цілого слова і зосереджує на ньому особливу увагу: “Криво всміхнувшись сам собі, я сів під грушею на поліно, *цюкане-перецюкане* сокирою: очевидно, знахарка на цьому поліні рубала дрова” [8:690]; “... отож назбираємо на яблунівській землі таких слів, які б і далі *самі-самісінькі* розповідали про село подільське” [8:495].

З метою створення гумору в досліджуваних творах використано контрастні (антонімічні) поєднання різних за походженням і змістом лексем, наприклад: “Прилаштувавши, значить, Дармограїху, сам я надумав трохи повештатися по ярмарку, поштовхатись ліктями серед *покупців-продавців*” [8:470]; “... незважаючи на ці *вдачі-невдачі*, автор однаково співатиме своєї пісні, а вона довга” [8:470].

Особливою образністю, великою узагальнюючою силою і емоційною насиченістю відзначаються словоскладання, в яких компоненти мають різний граматичний рід (*хата-квітник, зерно-пшениця, місто-мурашник*): “Оте село ... ладне було рушники білі простелити від Яблунівки до Америки, ладне було ті рушники квітами встелити, *зерном-пшеницею* всіяти!” [8:465]. Цей різновид словоскладання використовується для характеристики персонажів: “... раптом її блакитні *очі-фіалки* зів’яли від м’якого докору” [8:595]; “... коло моєї машини стояла віспувата, наче решето, тітка з *очима-джмелями*” [8:566] і для створення сатирично-іронічного ефекту: “Робот Вася, перекочуючись по сслі на *ногах-шарнірах* ... прислухався до тих балачок...” [8:458]; “... в цю пору в хаті священнодіялося: закваска переганялася на *бурячиху-первак*” [8:544].

Варто згадати про досить поширені складні слова синонімічного характеру. Вони, зазвичай, творять разом нове

значення або новий відтінок значення і виявляють тенденцію до формального об'єднання компонентів. Г. Вокальчук стверджує, що "з погляду семантики поєднання компонентів в межах одного контексту, що виражають одне поняття, є стилістично виправданим" [7:59]. Вживання синонімічних парних іменних сполук зумовлене бажанням Є. Гуцала підкреслити (виділити) якусь рису або ознаку зображуваного: *нападник-грабіжник, жебрак-прошак, маг-віртуоз, товстосум-кровопивця, ловкач-пройдисвіт, гава-роззявляка, хурделиця-заметіль, okazія-пригода, килим-палас, ляпанці-хляпанці, скалки-уламки*. Наявне використання з естетичною метою засобу подвоєння синонімічних прислівників: *криво-живо, любо-мило*. Треба виділити словоскладання синонімічних дієслів, що широко використовується в сатирично-гумористичних творах Є. Гуцала для підсилення експресії та увиразнення емоційного забарвлення. Переважно поєднуються дієслова, які зв'язані з почуттями людини: *простити-прощати*; які означають дії, що сприймаються органами чуття (особливо слухом і зором): *верзти-варнякати, сказати-забриніти, заспівати-засурмити*; які означають інші дії людини: *полакомитися-повечеряти, засіпатися-завовтузитися, витися-хурделитися, закурити-залюлячити, кропити-святити, насікти-нарубати*. Часто один з елементів словоскладання має виразний народно-розмовний відтінок: *задудлити-заграти, склянки-гранчаки, підмурівок-постамент, статки-манатки, сварка-грязьба, пригода-придибенція*.

Зафіксовано випадки, коли компонентами синонімічних зближень стають контекстуальні синоніми (*проводжання-примовляння, ревнивці-засдрісники, обійми-цілування, шкатулка-саркофаг, краватка-метелик*): "А вона чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-смажила з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, запопав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідує, наче святий із церковного амвона" [8:377].

Найбільш поширеними в романах Є. Гуцала є найменування типу "означуване-означення". М. Плющ зазначає: "Юкстапозити утворюються на основі словосполучень прикладкового типу, але на відміну від синтаксичного словосполучення, що складається з головного слова і прикладки, яка виражає другу назву, слова-юкстапозити виражають одне поняття" [3:272]. Прикладкові складні сполуки вживаються з експресивно-оцінною функцією. Діапазон значень сполук цього типу широкий:

1) назви осіб: *баба-плетуха, батько-нетяга, дочка-пустунка, бабуся-ворожбитка, діва-невіста, гіпнотизер-гастролер, сміливець-авангардист, жінка-прищепенка, діти-самосійки, жінка-лебедиця;*

2) назви тварин і птахів: *поросята-сисуні, кнур-пробник;*

3) назви частин людського тіла: *очі-болота, очі-блюдечка, язик-терпуг, писки-п'ятаки, брови-гілочки, очі-міра, язик-лопатень;*

4) назви почуттів і психологічних станів: *турбота-мати, печаль-всеїдниця, марення-сподівання;*

5) назви предметів: *картопля-гартаночка, сітка-авоська, віник-драпак, хліб-батько, вода-мати, ваги-тарелі, люлечка-носогрієчка, кепка-восьмиклінка, сокира-саморубка, вила-зрелі;*

6) інші назви: *танець-завиванець, теревені-белевені, болота-пуці, погляд-вужака, душа-віра, совість-порука, іскорки-хитринка, барви-світлофарби, щупальці-мацаки, хата-луг.*

У групі складних сполук є випадки незвичних поєднань, які вживаються з настановою на гумор. Це шлях появи стилістично свіжих, влучних номінацій: *чарка-безтарка, горілочка-дівочка, пиво-молодець, пляшка-свашка, люлька-бурулька, каратисти-таракани, чоловік-циркуль*. Незвичні поєднання допомагають комплексній характеристиці образу слова, адже мова, слово – “внутрішній рушій” [6:90] сюжету трилогії Євгена Гуцала. Образ слова розкривається автором через мікрообрази, складні прикладкові сполуки (*слово-роззявляка, слово-базіка, слово-дурносміх, слово-хвастун, слово-джигун, слово-гульвіса, слово-наливайло, слово-випивайло, слово-скарб, слово-одчайдух, слово-шабля, слово-запорожець, слово-богоборець, слово-правдолюб*): “А ще треба згадати *слова-джигуни й слова-гульвіси*, які так і норовлять вигулькнути з конопель та вскочити в гречку...” [8:431]; “Хай славляться серед народу *слова-скарби*... Хай славляться поміж люду *слова-одчайдухи*... Хай славляться невмирущі *слова-шаблі, слова-запорожці*... незалежні й горді ці *слова-богоборці* [8:432].

Отже, словотворення не є самоціллю Є. Гуцала. Смісл його – вираження ідейно-естетичної концепції автора, виконання експресивно-сміслової функції. Цей мовний засіб обумовлений контекстом і визначається жанром твору.

1991. – 138 с.

2. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. Грищенка А.П. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
4. Галина Богуцька, Євген Регушевський, Марія Разумейко. Авторські неологізми у творах Олеса Гончара // Культура слова. – Вип. 51. – К. –1998. – С. 24–30.
5. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.
6. Майдаченко П.І. Комічне в сучасній українській прозі. – К.: Дніпро, 1991. – 138 с.
7. Вокальчук Галина. Складні найменування у поезії Василя Чумака // Культура слова. – Вип. 59. – К. – 2001. – С. 51–61.
8. Гуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: Роман-диалогія. – К.: Рад. письм., 1982. – 711 с.

Юрій ЦИМБАЛЮК (Запоріжжя)

ПОРІВНЯЛЬНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВ'Я З ОДНАКОВИМИ ПОЧАТКОВИМИ І КІНЦЕВИМИ СЛОВАМИ

У кожній мові паремії – це жива скарбниця її неповторності, її невичерпне джерело, золотий фонд словникового складу, неоціненний скарб народу, енциклопедія багатогранного людського життя, яка ввібрала у себе все найкраще, що є у мові. Чим більше мова має фольклорних скарбів, тим вона багатша, милозвучніша, поетичніша. Це стверджують прислів'я багатьох мов –

лат.: Proverbia – ropulogum sapientia. Прислів'я – мудрість народів; укр.: Гарна мова з притчею. Поговорка – квітка, пословиця – ягідка. Пословиця – то мудрість народів. Пословиця в своєму краї пророчиця. Без пословиці не проживеш. Пословиця ведеться, як хата виником мететься. Прислів'я живе в віках. К слову йде і прислів'я. Старовинна пословиця даром не мовиться. Пословиця не на вітер мовиться. Пословиця вік не зломиться. Пословиця ніяк не розломиться. Пословиці ні обійти, ні об'їхати. Пословицю і конем не об'їдеш. На пословицю нема ні суда, ні розправи. І на базарі пословицю не купиш. Пословицями на